

Educatieve Fiche - De Nachtegaal

Intro

Het Verhaal

Hans Christian Andersen – schrijver van het oorspronkelijke sprookje

Verschillen tussen het oorspronkelijke sprookje en *De Nachtegaal*

Samenvatting van het operaverhaal

Thema's

De Muziek

Wat is opera?

Wat is een pasticcio-opera?

Over barokmuziek

Georg Philipp Telemann – componist van de muziek

De Instrumenten en de Stemmen

De blokfluit

De luit

Het klavecimbel

Stemtypes

Het ensemble *Sospiri Ardenti* – Curriculum Vitae

INTRO

Het ensemble *Sospiri Ardenti* gaat voor de leerlingen van de lagere scholen in Edegem een voorstelling brengen van een 'pasticcio-opera', *De Nachtegaal*. Deze opera is gebaseerd op een verhaal van Hans Christian Andersen, "De Keizer en de Nachtegaal" en is op muziek van de barokcomponist Georg Philipp Telemann.

HET VERHAAL:

Hans Christian Andersen – schrijver van het oorspronkelijke sprookje

Hans Christian Andersen (1805-1875) werd geboren in Odense in Denemarken in een arm gezin. (Zijn vader, een schoenmaker, stierf toen Hans 11 jaar oud was.) Tijdens zijn 70 jaren schreef hij romans, gedichten, artikelen, autobiografieën, toneelstukken en zelfs libretto's voor opera. Maar hij is vooral beroemd geworden door zijn sprookjes. Andersen gaf zelf aan dat terwijl de verhalen van zijn sprookjes voor kinderen zouden bestemd zijn, de diepere betekenis voor de volwassenen was.

Zijn verhalen, oorspronkelijk in het Deens geschreven, zijn vertaald in bijna alle talen, en zijn over heel de wereld geliefd.

Behalve “De Keizer en de Nachtegaal,” schreef H.C. Andersen ook (o.a.):

Het meisje met de zwavelstokjes
Het lelijke jonge eendje
De rode schoenen
De prinses op de erwt
De standvastige tinnen soldaat

Over zijn leven schreef Bregje Boonstra,

“Er leefde eens in Denemarken een schoenlapperszoon met een enorme neus en veel te grote voeten. Zijn vader was dood, zijn moeder aan de drank, zijn grootvader was krankzinnig en tante hield een bordeel. Toen de jongen veertien was, trok hij de wijde wereld in om beroemd te worden. Zijn halve leven was hij op reis. Hij zat aan tafel met koningen en prinses, hief het glas met kunstenaars en geleerden, maar echte vrienden had hij nauwelijks. Het enige wat hij aan zijn verliefdheden overhield, was een gebroken hart en daarnaast leed hij nog aan slapeloosheid, hoofdpijn, obstipatie, aambeien en helse kiespijnen, aan velerlei angsten en aan chronische aanvallen van onzekerheid. Als balletdanser, zanger, toneel- en romanschrijver mislukte hij. Hij leefde lang en ongelukkig, maar hij schreef 156 sprookjes en die maakten hem onsterfelijk.”

(uit haar bijdrage aan het boek *Wonderland: de wereld van het kinderboek*, verschenen in 2002.)

Verschillen tussen het oorspronkelijke sprookje en *De Nachtegaal*

- *De Nachtegaal* van het ensemble *Sospiri Ardenti* blijft redelijk trouw aan “De Keizer en de Nachtegaal” van H.C. Andersen. Het grootste verschil is dat de keizer wordt vervangen door een keizerin, en zijn kamerheer door een hofdame. Kunnen de kinderen raden waarom?

Samenvatting van het operaverhaal

De keizerin van China heeft alles om haar gelukkig te maken, maar verveelt zich enorm. Zij heeft, onder andere, een fantastisch paleis en een wonderbaarlijk mooie en grote tuin. Zij is verschrikkelijk verwend, en geen enkel cadeau kan haar interesseren. Tot zij een zeker boek krijgt als cadeau. Dit boek prijst haar paleis en haar tuin de hemel in, maar houdt de meeste lof over voor de nachtegaal die in haar tuin zo mooi zingt dat iedereen ervan in bekoring raakt.

Van deze vogel heeft de keizerin nooit gehoord! Zij stuurt haar hofdame op zoektocht. Deze weet aanvankelijk niet waar ze moet beginnen zoeken – ze weet immers niet eens hoe een nachtegaal eruit ziet. Veel hulp krijgt ze niet van de kok noch van de tuinier. Uiteindelijk zet de keukenmeid haar op het goede spoor. Zodra de nachtegaal gevonden wordt, wordt die gevangen en vóór de keizerin gebracht. Zijn zang brengt ook de keizerin in bekoring, en ze genieten van elkaars aanwezigheid tot de nachtegaal verdrietig wordt omwille van het verlies van zijn vrijheid. De keizerin en haar hof verliezen hun geduld met de nachtegaal, die enkel zingt als hij er zin in heeft. Deze toestand houdt aan totdat de keizerin een nieuw cadeau krijgt – deze keer een mechanische vogel, versierd met juwelen, die een klokwerkmelodie voortbrengt. Het hof is dolgelukkig met deze vogel – niet alleen is die veel mooier dan het grijs en saai-voorkomende nachtegaaltje, maar op een teken zingt hij altijd éézelfde melodie, wat het veel gemakkelijker maakt om te voorspellen en om mee te zingen. De echte nachtegaal wordt verbannen uit het keizerrijk.

Doch met de tijd gaat het mechanische vogeltje stuk. De dokter wordt erbij geroepen, maar het baat niet. Het verdriet van de keizerin kan niet op. De tijd passeert. De keizerin wordt ziek en vermoeid. Op een dag komt de dood haar halen. Wanhopig en vol berouw roept de keizerin naar de echte nachtegaal, die als enige haar kon opbeuren.

De nachtegaal heeft eigenlijk al van de nare toestand van zijn keizerin gehoord en vliegt snel naar haar zijde. Met zijn liedje beroert hij de dood zodanig dat die het verlangen krijgt om naar zijn eigen tuin te gaan en hij vertrekt, de keizerin achterlatend.

Als een wonder is de keizerin opnieuw vrolijk en gezond, en haar dienaars – die dachten dat ze hun keizerin verloren hadden - zijn in de wolken. De keizerin vraagt aan de nachtegaal wat hij als beloning wenst; de nachtegaal antwoordt dat hij blij is om voor de keizerin te zingen, als hij maar zijn vrijheid mag behouden. Dit belooft de keizerin hem en ze leven nog lang en gelukkig.

Thema's

- trouw
- uiterlijke vs. innerlijke schoonheid
- het neerkijken op natuurlijke schoonheid
- wat is rijkdom? Alle goederen kunnen de keizerin niet redden.

DE MUZIEK

Wat is opera?

Opera is een vorm van muziektheater, waarbij een overwegend gezongen toneelstuk, met instrumentale begeleiding, wordt uitgebeeld. Het verhaal wordt verteld aan de hand van recitatieven en aria's. (Het woord 'opera' betekent het meervoud van 'opus'.)

Wat is een recitatief? (het woord komt van het Italiaans *recitare*, of 'voordragen') Dit is een gezongen tekst in de opera, die op het ritme van de gesproken woorden wordt gecomponeerd. Recitatieven worden gebruikt op momenten waar de actie vooruit moet of als een soort bindtekst tussen twee aria's.

Wat is een aria? Een soort lied binnen de opera. Deze hebben meestal een regelmatig ritme (soms gebaseerd op een dansritme, soms niet.) Veel barokaria's zijn gecomponeerd in een vaste vorm die heet een *da capo aria*. *Da capo* is Italiaans voor 'terug naar het hoofd' of 'terug naar het begin'. In deze soort aria wordt de beginmuziek dus herhaald op het einde van het stuk. Vele aria's in *De Nachtegaal* zijn in de vorm van *da capo* aria's.

De meeste opera's zijn klassieke muziek.

Wat is het verschil tussen klassieke muziek zingen en pop of rock muziek zingen?

ANT: 1. **tessituur** (notenbereik): In rock en pop hebben de liederen meestal een beperkter bereik. Dwz dat er geen al te hoge of lage noten worden gezongen – de stem blijft dicht bij de tonen die gebruikt worden om te spreken. Daarom vindt men soms dat die muziek beter verstaanbaar is – we zijn immers gewoon om stemmen te verstaan in die beperktere *tessituur*. Klassieke zangers gebruiken meestal een veel grotere bereik. Dwz dat ze veel hoger en lager dan het gewone spraakbereik zingen. Woorden die heel hoog of heel laag klinken zijn vaak moeilijker te verstaan.

ANT 2: **Volume**: Rock en pop zangers zingen in en microfoon die hun stem dan luider maakt. Die stem (plus de klank van alle instrumenten die meespelen) wordt dan gestuurd door luidsprekers, die soms ZEER luid klinken. Klassiek getrainde zangers leren hun stem gebruiken op een dergelijke manier dat het hoorbaar maakt zonder luidsprekers. Dit maakt het mogelijk om de zanger(es) te horen boven een heel orkest (een grote groep instrumenten) in een grote zaal. Toch zal het nooit het volume halen die uit een grote luidspreker kan komen.

Zijn alle opera's klassieke muziek? Nee- er bestaan ook b.v. "rock opera's" (Denk aan *Tommy* van de rockgroep "The Who", of "Jesus Christ Superstar" van Tim Rice and Andrew Lloyd Webber.)

Onder de verschillende types opera zijn: Grand opéra, Tragédie-Lyrique, Opera buffa, Opéra comique, Opera seria, Kamer-opera, Operette ('kleine opera'), Barokopera, Pasticcio, Zingspiel en Rock opera.

Wat is een pasticcio-opera?

Pasticcio is een Italiaans operagenre, dat letterlijk pastei ofwel samenraapsel betekent. Deze typische 18e-eeuwse operavorm, is samengesteld uit aria's, ensembles en instrumentale stukken, afkomstig van verschillende bestaande opera's, gecomponeerd door een of meerdere componisten.

De naam pasticcio komt voor het eerst voor in de laat 17e- en vroeg 18^e-eeuwse operahuizen. Daar werden, uit commercieel oogpunt, nieuwe opera's gecreëerd uit een selectie van bekende "hit"-aria's die vervolgens werden verwerkt in een nieuw verhaal. Op deze manier werd het commerciële risico tot een minimum beperkt en was er toch voldoende nieuwigheid.

De librettist bracht veranderingen aan in de recitatieteksten en de aria's om het nieuwe verhaal zijn vorm te geven. Waar nodig bracht de muziekdirecteur nieuwe recitatieven aan, maakte transposities en andere adaptaties. Zo waren er drie verschillende werkvormen: (1) een bestaande partituur wordt aangevuld met nieuwe stukken, soms van de hand van de samensteller. (2) Een bestaand libretto wordt getoonzet met aria's uit verschillende bronnen, alsook van de hand van de muziekdirecteur. (3) De pasticcio wordt samengesteld uit verschillende bestaande aria's die de librettist vervolgens samenstelt met een nieuw geschreven tekst.

De Nachtegaal is een voorbeeld van type 3: de aria's, arioso's en vele recitatieven zijn gecomponeerd door G. F. Telemann en het libretto (de tekst) werd op de bestaande muziek geschreven door Hans Wijers naar het verhaal van H.C. Andersen.

Over barokmuziek

Barokperiode – De periode die we de 'barokperiode' heten strekt van ongeveer 1600-1750. Het valt dus tussen twee periodes die we de Renaissance en de Klassieke periodes noemen.

Naam – De naam 'barok' komt van het Franse woord 'baroque' – de naam voor een type parel met kronkelende, irreguliere misvormingen. Hij verwijst naar de overvloedige versieringen en hevige emoties die werden weergegeven in barokke kunst.

Geest – De barokperiode kende verschillende ontwikkelingen en nationale kenmerken (150 jaren duren immers lang). Over de hele periode mag wel gesteld worden dat de artiesten begaan waren met het weergeven van emotionele toestanden, alsook met het opwekken van emoties bij hun luisteraars (of toeschouwers). Ze noemden de emotionele toestanden 'affecten', en geloofden toen dat menselijke emoties in de vloeistoffen van het lichaam zaten. Hun theorieën hierover heetten 'affectenleer'.

Technische kenmerken van barokmuziek - Beslissende kenmerken van barokmuziek zijn het gebruik van 'monodie', en de techniek van de 'basso continuo'. (zie onder) Ook karakteristiek was het baseren van het ritme op het gesproken woord, (als in recitatieven en arioso's), of op een dansritme (als in aria's en instrumentale dansen) Types van barokdansen waren bvb:

Menuet

Passepied

Gavotte

Sarabande, enz. Elk met zijn kenmerkend ritme en metrum.

Monodie betreft muziek waarbij de melodie in de (normaal hoge) bovenstem zit, gesteund door een baslijn en eventueel andere, ondergeschikte stemmen die de harmonie invullen. Dit was in grote tegenstelling tot de heersende schrijfwijze van renaissance muziek, de **polyfonie**, waarbij meerdere evenwaardige stemmen door elkaar werden gecomponeerd, en het belang zat in het contrapunt (dwz. de uitwerking van deze meerstemmigheid). Na het invoeren van de monodie kreeg polyfonie soms de naam 'prima prattica' en monodie die van 'seconda prattica'

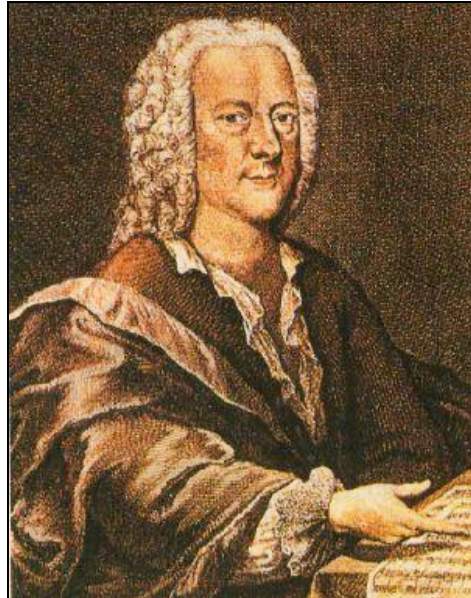
Basso continuo is een techniek waarbij de componist nummers opschrijft onder de noten om aan te geven welke harmonieën erbij horen. De baslijn wordt het vaakst gespeeld door een klavierinstrument (bv. klavecimbel – zie verder) die de baslijn speelt met de linkerhand en de harmoniserende noten aangegeven door de cijfers speelt met zijn rechterhand. Basso continuo kan ook gespeeld worden door een geplukt snaarinstrument zoals de luit.

Georg Philipp Telemann – componist van de muziek

Georg Philipp Telemann (1681-1767) was één van de belangrijkste en meest productieve Duitse componisten van zijn tijd.

In het 18e-eeuwse Duitsland werd Telemann aanzien als de belangrijkste en meest productieve Duitse componist van zijn tijd. Toen stond hij zelfs in een hoger aanzien dan Johann Sebastian Bach. Getuige hiervan is het feit dat men voor de positie van Thomascantor in Leipzig eerst Telemann voor deze plaats had gevraagd, maar na deze hiervoor vriendelijk bedankte, nam men dan maar Bach aan voor deze functie.

Hij was hoofdzakelijk autodidact. Hij speelde viool, fluit en toetseninstrumenten op de leeftijd van 10 jaar. Zijn eerste opera begon hij te schrijven toen hij 12 jaar oud was. Hij leerde zichzelf het componeren aan door het bestuderen van de werken van andere componisten. Zijn ouders verboden hem om met muziek bezig te zijn, daar ze hem liever in de rechten zagen verdiepen. Ondanks die vurige wens van zijn ouders won muziek het pleit..

Doorheen de jaren heeft hij talrijke posities bekleed: aan het hof, in kerken, als stadsmuzikant. Hij leidde ook verscheidene Collegia Musica (dwz muzicale ensembles verbonden aan een universiteit).

Hij beperkte zich niet alleen tot het schrijven van die muziek die van hem verwacht werd vanuit zijn positie, maar als een muzikale duizendpoot verdiepte hij zich in alle compositietechnieken en schreef in alle mogelijke toen gekende compositievormen. Hij had ook een grote interesse in de muziektheorie, en was tevens leraar.

Één van zijn levensdoelen was om muziek bij de amateur te brengen. Dit deed hij door:

- het publiceren van muziekpartituren (die hij zelf etste in koper, in spiegelschrift wel te verstaan, die dan als drukplaat gebruikt werden).
- mooie composities te schrijven die technisch speelbaar waren door amateurs (beperkte moeilijkheidsgraad)
- Het inrichten van publieke concerten

Hij leefde zeer lang voor zijn tijd (86 jaar) en genoot een hoog aanzien en vriendschap bij zijn collega's. Georg Frederic Händel was bijvoorbeeld een van de personen die zich hadden geabonneerd op zijn muziekpublicaties. En J. S. Bach vroeg Telemann als peetvader van zijn oudste zoon, Carl Philipp Emanuel Bach!

In zijn componeerstijl heeft hij perfect een overbrugging weten te maken tussen de barokstijl en de Galante stijl (rococo, de voorloper van de Klassieke stijl).

Hij was sterk beïnvloed door de stijl van de Franse en de Italiaanse barokke componisten. Ook de volksmuziek heeft sporen gelaten in zijn composities (vooral de Poolse muziek, die hij leerde kennen als hij werkzaam was aan het hof van Graaf Erdmann II van Promnitz in Sorau - toen een deel van het Duitse rijk).

G. P. Telemann heeft een ongekennde hoeveelheid muziek geschreven (hij staat hiermee trouwens in het *Guinness Book of Records* als de meest productieve componist aller tijden!) Zijn oeuvre omvat:

- Vocaal: Religieuze cantates (op een religieus thema)
- Profane cantates (op een niet-religieus thema)
- Opera's
- Passie's, Oratorio
- Liederen
- Feestelijke muziek voor specifieke gelegenheden gecomponeerd
- Instrumentaal: Ouvertures
- Concerto's
- Kamermuziek voor verschillende (kleinere) bezettingen
- Solo/triosonates
- Solo's/duetten
- Klaviermuziek en luitmuziek
- Theoretische geschriften

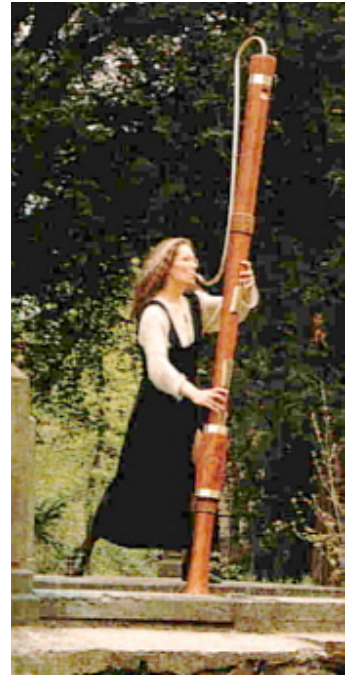

DE INSTRUMENTEN en DE STEMMEN

Blokfluit – De blokfluit is een blaasinstrument dat reeds gekend was in de middeleeuwen. De eigenschappen zijn:

- Een mondstuk (bek) waardoor de ingeblazen lucht gefocust wordt op een dun spietje van hout (het *labium*), die de lucht splitst en daarbij de klank vormt.
- 7 gaatjes van voor de vingers
- 1 gaatje van achter voor de duim.

De oudste middeleeuwse blokfluiten werden geboord uit een stuk hout; tijdens de renaissance gebruikte men meerdere stukken hout; zijn huidige vorm is ontwikkeld tijdens de barokperiode.

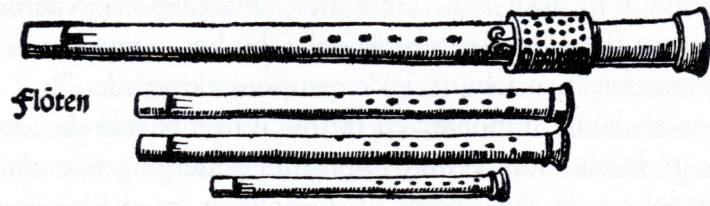
ere groottes, van de 15-cm lang garkleinflötlein (Duits voor ‘zeer kleine, klein fluitje’) tot de 2,65 M historische (c.1535) grootbas, gelegen in het Antwerpse Vleeshuis! (De foto toont een kopie hiervan, gebouwd door de Nederlandse Adriana Breukink.)

De meest voorkomende leden van de blokfluitfamilie dragen dezelfde namen als de vier bekendste stemtypes: sopraan, alt, tenor en bas.

Tijdens de renaissance was de blokfluit vaak te horen in *consorts* (groepen instrumenten bedoeld om samen te klinken) van 4-6 blokfluiten. In de barokperiode werd de blokfluit een zeer geliefd solo-instrument. Vanaf het einde van de 18de eeuw tot ongeveer de helft van de 20ste eeuw verdween de blokfluit uit de aandacht, maar sinds omstreeks 1950 geniet het een ware ‘revival’.

De blokfluit is zeer geliefd voor zijn pure klank.

De
blo
kflu
it
ken
t
me
erd

Sebastian Virdung, *Musica getuscht* (Basel, 1511)

Luit/Aartsluit/Theorbe – De luit is een geplukte-snaar instrument met een korte brede hals en een bol klanklichaam. Het is gemaakt uit dun hout en is zeer licht en kwetsbaar. De hals is voorzien van banden, fretten genoemd, waarachter de vingers van de linker hand de snaren afstoppen. De Europese luit is verwant aan het Arabische instrument de *oud*. De naam van beide instrumenten is vermoedelijk afgeleid van het Arabisch *al'ud* dat “het hout” betekent.

De snaren van de luit werden historisch uit schapendarmen gemaakt. Doordat darmsnaren extreem gevoelig zijn voor vocht en slijtage zijn de meeste luiten vandaag uitgerust met snaren uit nylon. Verschillende luiten hebben verschillende hoeveelheden snaren. De snaren zijn in paren, “koren” geheten, aangeslagen (behalve de hoogste snaar, de chanterelle genoemde die alleen staat). De snaren van een koor zijn gelijk gestemd of verschillen een octaaf. De hoeveelheid snaren kan variëren van 7 tot 24.

In de middeleeuwen speelden luitisten met een plectrum (meestel de slagpen van een vogelveer). Maar in de renaissance eiste de muziek uitgebreid meerstemmigheid, en is men met de vingertoppen beginnen spelen.

De luit was één van de meest geliefde solo instrumenten van de 16de eeuw en is te vinden op menig schilderij uit die tijd. Hij werd ook gebruikt om zang te begeleiden. Naarmate de barokperiode vorderde, nam de luit voornamelijk een begeleidende rol aan, als een instrument voor de basso continuo.

De aartsluit en theorbe zijn relatief late ontwikkelingen van de luitfamilie. Hun veel langere hals liet toe om langere bassnaren toe te voegen. De diepste bassnaren zijn buiten het vingerbord gezet.

De luit viel buiten gebruik rond 1800 toen zijn begeleidende functie meer werd overgenomen door toetseninstrumenten, maar wordt nu terug gewaardeerd dankzij de oude muziek revival.-

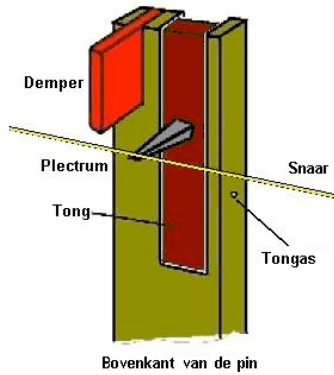
Klavecimbel

Het **klavecimbel** is een snaar-instrument dat met toetsen bespeeld wordt, dat voor het ontstaan van de piano een van de belangrijkste toetsinstrumenten was, naast het pijporgel.

In tegenstelling tot de piano, waar bij het indrukken van een toets een hamertje tegen de snaar slaat, wordt bij een klavecimbel de snaar getokkeld door middel van een pennetje, vergelijkbaar met een gitaar of een harp. Oorspronkelijk werden voor deze pennetjes ganzepennen gebruikt. Deze mechaniek gaf het instrument een uniek timbre, maar zorgde ook voor enkele beperkingen.

Op een klavecimbel is het bijvoorbeeld niet mogelijk onderscheid te maken tussen piano of forte (*hard of zacht*) spelen. Daarbovenop was het op een klavecimbel niet mogelijk "lange" noten te spelen, omdat het geluid snel wegsterft. Om dit te vermijden werden dan ook noten met een triller gespeeld, waardoor het mogelijk werd om "lange" noten te spelen.

De Stem

Er bestaan verschillende stemtypes. De meest voorkomende zijn

De sopraan – de hoogste vrouwenstem

De mezzo-sopraan – een dieper vrouwenstem, met een donkerder ‘kleur’ dan een sopraan

De alt – de diepste vrouwenstem

De tenor – een hoge mannenstem

De bariton – een gemiddeld diepe mannenstem

De bas – de diepste mannenstem

Er bestaan ook heel hoge mannenstemmen die een dezelfde tessituur zingen als de alt.

Deze stemmen worden soms ‘alt’ genoemd, soms ‘haut-contre’, of contratenor.

Dit stemtype viel een beetje uit de mode na de barokperiode, maar werd veel gebruikt in barok en renaissancemuziek.

OVER HET ENSEMBLE *Sospiri Ardentis*:

Het ensemble *Sospiri Ardentis* bestaat uit vier muzikanten:

Julie Comparini	alt	Keizerin, Keukenmeisje
Ellen Delahanty	sopraan	Hofdame, De Dood
Jurgen De bruyn	aartsluit, theorbe	Kok, Tuinman, Doktor
Geert Van Gele	blokfluit, klavecimbel	De Nachtegaal

De naam "Sospiri Ardentis" (gepassioneerde zuchten) komt uit een liedbundel van de 17de-eeuwse componist Giulio Caccini. Het ensemble Sospiri Ardentis werd gevormd in 1998 om de passie van de leden - muziek uit de laat-16de tot vroeg-18de eeuw - op een levendige manier over te brengen.

Julie, Ellen, Jurgen en Geert zijn afgestudeerd aan diverse conservatoria met specialisatie in historische uitvoeringspraktijk. Naast optredens met dit ensemble hebben ze hun medewerking verleend aan de meest vooraanstaande ensembles oude muziek in Europa (o.a. Vier op'n Rij, Zefiro Torna, Capilla Flamenca, Ex Tempore, Weser Renaissance, Staatstheater Oldenburg, Quadrivium).

Na het onmiddellijke succes van "Liefde en Magie bij Shakespeare" - een programma van Shakespeariaanse theatermuziek opgevoerd in de context van enkele scènes uit zijn toneelstukken - besliste het ensemble om verder te gaan met het combineren van muzikale, scenische, historische en nieuwe elementen in thematische programma's. Sospiri Ardentis werd in zijn eerste jaar al finalist in de International Young Artist Presentation te Antwerpen. Sindsdien volgden optredens in België, Nederland, Duitsland en de Verenigde Staten o.a. tijdens prestigieuze festivals zoals het Festival van Vlaanderen en het Amherst Early Music Festival (USA) alsook radio-opnames. Een eerste CD is gepland voor 2008.

Bronnen (o.a.):

- Groves' Dictionary of Music and Musicians
- Koninklijke Bibliotheek – Nationale bibliotheek van Nederland (www.kb.nl)
- Wikipedia (Nederlanstalig- en Engelstalige-versies)
- Google Images
- *Sprookjes en Vertellingen* – Hans Christian Andersen

Voor meer informatie over de blokfluit, of om muzieksamples te beluisteren, zie:

www.loekistardust.nl

www.adrianabreukink.com/ADRIANA/CV/SCBSTORY

www.geertvangele.com

www.flanders-recorder-quartet.be

Voor meer informatie over barokmuziek:

www.barquemusic.org (Engelstalig)

www.arts.kuleuven.be/ALO/geschiedenis/lesmateriaal/barokmuziek/index.htm

www.empire.k12.ca.us/capistrano/Mike/capmusic/baroque/baroque.htm#Singing (Engelstalig)

Opgemaakt door Ellen Delahanty
Borgerhout, november 2007